

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ МІЖ МІСТОМ ТА ЙОГО ПРИМІСЬКОЮ ЗОНОЮ

Волошина Ю.Я.

У науковій статті всебічно проаналізовано основні існуючі зв'язки, що виникають між містом та його приміською зоною. З теоретичних позицій досліджено який вплив на розвиток регіону має місто та його приміська зона, як їх взаємодія відображається на економіці краю в цілому. Детально проаналізовано теоретичні положення відомих зарубіжних науковців, які внесли значний вклад у досліджувану проблему.

Ключові слова: місто, приміська зона, взаємовідносини між містом та його приміською зоною.

ВСТУП

Багато як вітчизняних так і зарубіжних науковців намагаються вивчити та дослідити взаємозв'язки між містом та його приміською зоною. В залежності від того в якій галузі наукових досліджень працює науковець з такого боку підходить до аналізу даного питання. Філософи досліджують ці взаємозв'язки через призму філософських тверджень та поглядів, містозабудовники та архітектори – забезпечують правильне планування будівель, споруд, житлових комплексів, як в місті так і за його межами, екологи – шукають шляхи збереження гармонійного розвитку навколишнього оточення в місті та в його приміській зоні, тощо. В нашому дослідженні, ми висвітлюємо основні взаємовідносини між містом та його приміською зоною з економічної точки зору.

Важливо відмітити роль регіональної політики та її вплив на гармонійний розвиток регіону в цілому. Основною метою якої є створення та забезпечення відповідних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіону, підвищення рівня життя населення, усунення основних регіональних диспропорцій незалежно від місця проживання.

Питання регіонального розвитку розглядалися у працях вітчизняних вчених: Мікловди В.П., Пітюлича М.І. [11] в монографії присвяченій дослідженню соціальних ресурсів в регіоні, Горбач Л.М. у науковій публікації [5], де автор висвітлює основні теорії та концепції економічного розвитку регіонів, Дорогунцова С.І., Хвесика М.А. [6] в монографії «Стратегія регіонального розвитку і екосередовище», Жихор О.Б. [7], яка вивчає теоретичні основи формування інноваційної політики розвитку регіонів тощо.

Серед науковців, які займалися вивченням проблем взаємовідносин між містом та його приміською зоною варто відмітити: А.Льош [9], Ж-Р. Будвіль, Ф. Перру [8], Дж. Фрідман [2] тощо.

Метою даної статті є дослідження основних взаємовідносин між містом та його приміською зоною, аналіз основних теорій та праць зарубіжних вчених, які займалися вивченням цього питання.

У дослідженні використовувались: методи узагальнення, порівняння, аналізу та синтезу, історичний метод. Інформаційну базу становлять дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених.

1 ОСНОВНІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ МІСТОМ ТА ЙОГО ПРИМІСЬКОЮ ЗОНОЮ

У науковій літературі під економічними відносинами розуміють сукупність соціально-економічних та організаційно-виробничих зв'язків між господарюючими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, послуг та доходів. Між містом та приміською зоною існує широкий спектр зв'язків, основні з яких наведено у таблиці 1.

Виробничі відносини між містом та приміською зоною виникли в результаті переміщення об'єктів виробничої сфери, які потребують значних територій та мають підвищенні вимоги до навколишнього середовища за межі міста-центра. Трудові відносини мають як правило, доцентрову спрямованість, хоча часто мешканці міста знаходять роботу в приміській зоні, інакше кажучи виникає маятникова міграція між містом та приміською зоною. Трудові й культурно-побутові зв'язки виникли у зв'язку із бажанням населення вирівняти та покращити життєві умови незалежно від місця проживання і проявляються у збільшенні інтенсивності культурно-побутових зв'язків сільського населення з містом, насамперед з його перевагами (промисловими, культурно-побутовими, розважальними та ін). У приміській зоні часто розміщують аграрні підприємства, основне завдання яких забезпечення населення міста малотранспортабельною та швидкокопсувною продукцією, зокрема овочами, фруктами, м'ясом, молоком та молочними продуктами.

Рекреаційні зв'язки на відміну від трудових та культурно-побутових мають як правило відцентровий

характер, оскільки у приміській зоні формуються та функціонують території масового відпочинку міського населення. Створюються так звані зелені зони, де розміщуються рекреаційні об'єкти: ліси, лісопарки, озера, ставки, річки, виділяють спеціальні зони рекреації в яких розміщуються бази відпочинку, санаторії, пансіонати, туристичні бази, готелі що сприяють відпочинку, оздоровленню та лікуванню міських мешканців.

На рис. 1 зображено можливий характер та напрямки існуючих зв'язків між містом та приміською зоною.

Таблиця 1 Основні зв'язки між містом та приміською зоною, які формують їхній взаємозв'язок

Назва зв'язків	Форми прояву
Виробничі	Виникають по лінії комбінування і виробничої кооперації підприємств міста-центру з підприємствами прилеглих населених пунктів.
Культурно-побутові	Пов'язані із задоволенням населення приміської зони потреб соціальної сфери таких як: заклади освіти, торгівлі, охорони здоров'я тощо.
Сільськогосподарські	Виникають в результаті продовольчого забезпечення міста-центру.
Інфраструктурні	Пов'язані з розміщенням об'єктів інфраструктури міста – складів, місць захоронення міських відходів, кладовищ, очисних споруд, водозаборів та ін. у приміській зоні
Рекреаційні	Пов'язані з рухом мешканців міста до місць відпочинку.
Трудові	Пов'язані з переміщенням населення до місць прикладання праці.

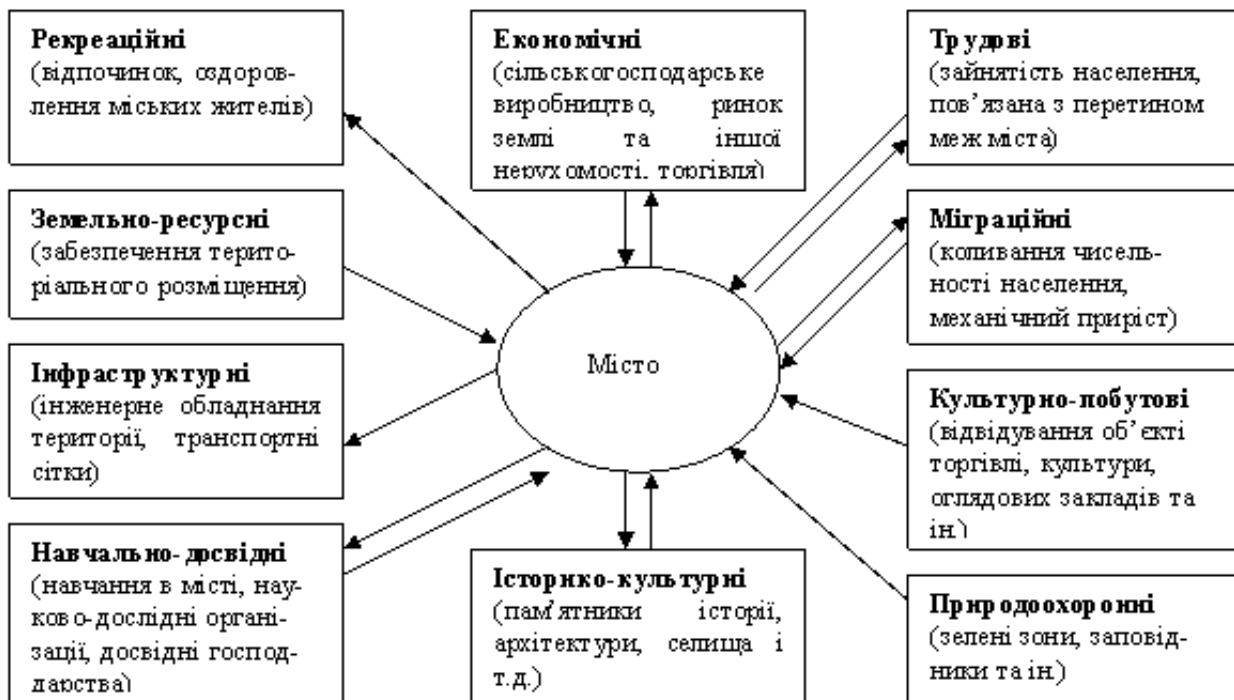

Рис. 1 Функціональні зв'язки міста з приміською зоною

Рис. 1 показує найбільш вживані зв'язки між містом і його приміською зоною. Неможливо однозначно визначити одно чи двохсторонній характер носять вказані зв'язки, це питання необхідно розглядати в кожному індивідуальному випадку. Для значної частини міст рекреаційні, культурно-побутові будуть мати лише односторонній характер, однак в деяких містах можна простежити дещо іншу картину. Тому для більш ґрунтового дослідження необхідно робити аналіз враховуючи географічне положення, історичні, культурні здобутки міста, тощо.

2 АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕОРІЙ ТА ПРАЦЬ ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ, ЯКІ ДОСЛІДЖУВАЛИ ВЗАЄМВІДНОСИНИ МІЖ МІСТОМ ТА ЙОГО ПРИМІСЬКОЮ ЗОНОЮ

У вітчизняній та зарубіжній літературі проблема взаємодії міст та прилеглих територій займає значне місце. Вивчення взаємовідносин міста та приміської зони досліджуються в теоріях економічної науки, а також інших, зокрема теоріях регіонального планування, системної динаміки тощо.

Великий вклад у вивчення відносин міста та приміської зони внесли вчені німецької школи Й. Тюнен, А. Вебер, В. Кристаллер, А. Льюш, В. Лаунхардт, які дали початок розвитку просторової економіки.

Перші наукові роботи з просторової економіки започаткував у XIX ст. Йоган Генріх фон Тюнен в 1826р. «Ізольована держава по відношенню до сільського господарства й національної економіки» [12]. Й. Тюнен доводить, що в рамках зроблених ним припущень оптимальна схема розміщення сільськогосподарського виробництва – це система концентричних кілець (поясів) різного діаметру довкола центрального міста. Місто розташоване в центрі території, а простір являє собою круг. Чим далі від центру, тим більші транспортні витрати, що впливає на загальні витрати фермерів. І відповідно, чим вища продуктивність (урожайність), тим ближче до міста має розміщуватись дане виробництво.

Послідовниками Й. Тюнена у вивченні просторових теорій регіональної економіки стали, також, німецькі вчені Вільгельм Лаунхардт та Альфред Вебер. Так само як і в попередній теорії, вирішальним чинником розміщення виробництва є транспортні витрати. А. Вебер більш комплексно сформулював завдання розміщення, основою якого він вважає є мінімізація сукупних витрат виробництва ізольованого підприємства, а не лише транспортних витрат [8, с.15-17].

Німецький вчений В. Лаунхардт наголошував, що транспортні витрати є вирішальними для розміщення промислових підприємств та розробив метод знаходження пункту оптимального розміщення, відносно джерел сировини та ринків збуту, окремого промислового підприємства. На думку вченого, мінімізація транспортних витрат на сировину, допоміжні матеріали та готові вироби є вирішальним чинником при виборі «правильного» місця розміщення промислового підприємства [5, с.154].

Головною працею німецького економіста соціолога А. Вебера є «Про розміщення промисловості: чиста теорія штандарта», яка була опублікована в 1909 р. Вчений ввів в літературу нове наукове поняття – «штандарт» (фактор розміщення), яке описувало не реальне, а пропоноване оптимальне розміщення виробництва. В порівнянні з його попередниками, які займались цією ж проблемою (Й. Тюнен, В. Лаунхардт) він зробив суттєвий крок вперед ввівши в теоретичний аналіз нові фактори розміщення виробництва в доповнення до транспортних витрат і ставлячи більш загальне оптимізаційне завдання: мінімізація загальних витрат виробництва, а не лише транспортних.

Подальший розвиток теорії розміщення виявився в теорії розміщення населених пунктів. Вальтер Кристаллер запропонував першу теорію про функції і розміщення системи населених пунктів (центральної місць) у ринковому просторі, яку виклав у 1933 р. в своїй книзі «Центральні місця в Південній Німеччині» [3, с.38]. Економічні центри виступають центральними місцями в Кристаллера, які обслуговують послугами й товарами не лише себе, але й населення свого округу (оточення), тобто зони збуту. На думку вченого, зони обслуговування та збуту зазвичай оформлюються в правильні шестикутники (соті), а вся заселена територія покривається суцільними шестикутниками, яка отримала назву – «кристаллерівська решітка». (Рис. 1.2) Відповідно, в результаті мінімізується середня відстань для поїздок у центри для покупок і обслуговування чи збуту продукції.

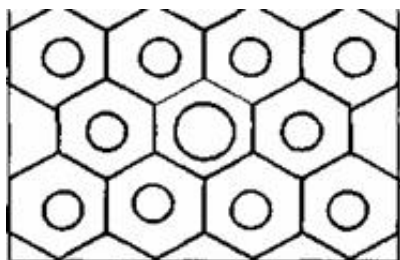

Рис. 2 Розміщення зон обслуговування та населених пунктів за теорією В. Кристаллера

Теорія В. Кристаллера пояснює, чому одні товари та послуги мають вироблятися (надаватися) в кожному населеному пункті (наприклад, такі як продукти першої необхідності), інші – в середніх поселеннях (містах) - (наприклад звичайний одяг, основні побутові послуги та ін.), і треті – тільки у великих містах (предмети розкоші, театри, музеї та ін.). Вчений обґрунтував роль міст та агломерацій у формуванні ієрархічної територіальної структури держави. В ринковому просторі це є першою теорією про розміщення системи населених пунктів (центральної місць).

Вагомий внесок у розвиток теорії розміщення зробив відомий німецький економіст Август Льюш у своїй праці «Просторова організація економіки», яку видав у 1939р. [9]. В якій він намагається об'єднати дослідження об'єкту розміщення Й. Тюнена та місця розміщення В. Кристаллера та розробити теорію «економічного ландшафту» (в сучасній термінології – району). Вчений ретельно вивчав та досліджував теорії раціонального використання простору за останні 100 років, та узагальнив їх під кутом зору теорії всезагальної рівноваги. Частково поєднавши теорії Й. Тюнена, А. Вебера та В. Кристаллера він переходить від рівня підприємств та

поселень до проблем формування економічних районів, чим показав, що його теорія ширша за предмет теорії просторової економіки. В його розумінні місто є основним постачальником промислової продукції для приміських територій та сільської місцевості. Радіусом найбільшого ринку збуту визначається відстань зони впливу міста.

Звичайно, проблема відносин міста та його приміської зони була і є актуальною і сьогодні, багато відомих вчених таких як: Х. Зіберт, Дж. Фрідман, Х.Річардсон, Ф. Перру, Ж-Р. Будвіль, П. Потье та ін. займалися її вивченням, кожен з них вніс неабиякий внесок у її вивчення.

В кінці 60-х років ХХ ст. Джоном Фрідманом в класичному вигляді була розроблена модель «центр-периферія», яку було опубліковано в його книзі «Політика регіонального розвитку». Автор наголошує, що периферія є неоднорідною, вона поділяється на внутрішню (ближню), яка отримує безпосередньо з центру (міста) імпульси до свого розвитку та тісно з ним пов'язана, та зовнішню (дальню) на яку центр не може мати практично ніякого впливу. В місті більше можливостей, кращий доступ до інформації, тісніші контакти, що і пояснюється постійним домінуванням центральних районів (міста) над периферією (приміською зоною). Дж. Фрідман стверджував, що винятково у містах концентрується економічний ріст [1], [5, с.155], [7, с.287].

Відомий британський вчений Х. Річардсон займався вивченням питань скупчення міст, які стають великими промисловими центрами, так званими «полюсами росту». Згідно його теорії міської агломерації – головним фактором росту є концентрація виробничої діяльності у великих промислово-розвинених містах, які виступають, так званими «полюсами росту» [2].

Автором теорії «полюсів росту» є французький економіст Франсуа Перру, яку він виклав у своїй праці «Економічний простір: теорія та застосування» у 1950 році. Центри та ареали економічного простору, де розміщуються підприємства лідируючих галузей для певного міста або регіону, які найбільш ефективно використовують фактори виробництва і являють собою «полюси росту». Тобто, ті центри прийняття рішень та генерування прибутку названі Перру «полюсами росту», які в процесі свого розвитку проявляють сприятливий вплив на свою периферію (підлеглі фірми та території) [4, с.194].

Пізніше Ж-Р. Будвіль продовжуючи досліджувати розвиток регіональної теорії росту та конкретизувавши абстрактні ідеї про «полюси росту» («полюси розвитку») свого наставника Ф. Перру, показав, що в якості полюсів росту можна розглядати та розуміти не тільки сукупність підприємств лідируючих галузей, але і конкретні території (населені пункти), які виконують в економіці регіону або навіть, країни функцію джерела інновацій та прогресу.

Подальший свій розвиток теорія «полюсів росту» отримала у працях французького науковця П. Потье, який запропонував концепцію «осей розвитку». Основна ідея якої полягає в тому, що території розміщені між полюсами росту і забезпечуючи транспортний зв'язок, отримують додаткові імпульси росту завдяки зростанню вантажоперевезень, поширенню інновацій та розвитку інфраструктури. В зв'язку з цим вони перетворюються, в так звані, осі (коридори) розвитку, визначаючи разом з «полюсами росту» просторовий каркас економічного росту регіону чи країни [4, с.195], [6, с.90], [13, с.7]. На нашу думку, теорія «полюсів росту» є правильною і дієвою, оскільки порівнявши території, які розміщені між двома, відносно, недалеко розміщеними розвиненими містами та аналогічні території сільських місцевостей, то в першому випадку буде простежуватись набагато більший як економічний так і культурний розвиток суспільства і економіки в цілому. Оскільки, жителі цих територій мають більше можливостей для різної підприємницької діяльності (напр. кафе, ресторани, мотелі, сувенірні лавки, продаж місцевих продуктів харчування (мариновані та сушені гриби, мед, вино, фрукти та овочі та ін.)), що позитивно впливає на економіку цілого краю. Так як, веде до створення нових робочих місць, відповідно до скорочення безробіття в регіоні, зменшення міграції місцевих жителів на заробітки, отриманню доходів у вигляді зарплати або прибутку від ведення таких видів бізнесу.

Отже, з вище викладеного, бачимо, що багато вчених з різних точок зору розробляли теорію полюсів росту, але їхні ідеї мали загальну основу. В основі концепції полюсів росту лежить представлення про провідну роль галузевої структури економіки, та в першу чергу її лідируючих, так званих, пропульсивних галузей. Ті центри та ареали економічного простору, де розміщуються підприємства провідних галузей стають полюсами притягнення факторів виробництва, оскільки забезпечують їх найбільш ефективне використання.

Проблемою розвитку міст та прилеглих територій займався відомий американський вчений професор Массачусетського інституту Дж. Форрестер. У своїй науковій роботі «Динаміка розвитку міста» (1974р.) використовуючи принцип системної динаміки, побудував динамічну модель класичного американського міста, яка в основному орієнтується на аналіз еволюції урбанізованої території (міста). Під урбанізованою територією автор розуміє: «... систему в якій взаємодіють різні види підприємництва, житловий фонд та люди» [14, с.13] В книзі досліджується життєвий цикл урбанізованої території із використанням методів системної динаміки. Форрестер показав взаємодію міста і прилеглої до нього території, наступні підсистеми: населення, житловий фонд, підприємства. Основна суть динаміки розвитку полягає у тому, що місто змінюється з середини. Місто контактує із зовнішнім оточуючим середовищем, але не змінює його. Люди приходять в місто і покидають його, але цей обмін не впливає на зовнішнє оточення міста. Тому шляхом регулятивних дій, які направляються на підприємства, житловий фонд, населення місто може регулювати та впливати на свій подальший розвиток.

Підводячи підсумки нашого дослідження з вище викладеного, бачимо, що багато вчених з різних точок зору вивчали проблему відносин між містом та його приміською зоною. Автори теорії полюсів росту при дослідженні цих взаємовідносин виходили з різних принципів, але їхні ідеї мали загальну основу. В основі концепції полюсів росту лежить представлення про провідну роль галузевої структури економіки, та в першу чергу її лідируючих, так званих, пропульсивних галузей. Ті центри та ареали економічного простору, де розміщуються підприємства провідних галузей стають полюсами притягнення факторів виробництва, оскільки забезпечують їх найбільш ефективно використання.

Отже, теорія полюсів росту виступає важливим напрямком в дослідженні центральних та периферійних територій. Західні економісти показали, що в якості полюсів росту можна розглядати не тільки сукупність підприємств провідних галузей, але і конкретні території (населені пункти), які виконують функцію джерела інновацій та прогресу для економіки країни або регіону.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Regional Policy; Readings in Theory and Applications / Ed. By Friedman J., and Alonso W. – Cambridge, London, 1975. -р. 258.
2. Richardson H.W. Regional Growth Theory. – London, 1973.
3. Бияков О.А. Экономическое пространство региона: процессный подход: Моногр. - Кемерово: Кузбассвуиздат. – 2004. – 244с.
4. Бубенко П.Т. Інституційна динаміка просторової організації економічного розвитку. Монографія. – Харків: ХНАМГ, 2008. – 295 с.
5. Горбач Л.М. Теорії та концепції економічного розвитку регіонів: суть, значення та генезис / Л.М. Горбач // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2007. - № 12. – С. 153-157.
6. Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Горбач Л.М., Пастушенко П.П. Екосередовище і сучасність. Т. 4. Стратегія регіонального розвитку і екосередовище: моногр. / Дорогунцов С.І., Хвесик М.А., Горбач Л.М., Пастушенко П.П. / – К.: Кондор, 2006.– 398 с.
7. Жихор О.Б. Теоретичні основи формування інноваційної політики розвитку регіонів / Жихор О.Б. // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. – 2008. – вип. 18.7. - С. 284 – 288.
8. История экономических учений / Под ред. Архиреева С.И., Решетняк Н.Б. – Х.: НТУ ХПИ, 2003. – 216с.
9. Леш А. Географическое размещение хозяйства. – М.: Изд-во иностр л-ры, 1959. – 455 с.
10. Меньшенина, И. Г. Кластерообразование в региональной экономике: монография / И. Г. Меньшенина, Л. М. Капустина ; Федер. агентство по образованию, Урал. гос. экон. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2008. – 154 с.
11. Мікловда В.П., Пітюлич М.І., Сембер С.В. та ін. Соціальні ресурси регіону: активізація трудового потенціалу: [монографія] / Заг. редакція – член-коресп. НАН України, д.е.н., проф. В.П.Мікловда / В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, С.В. Сембер. - Ужгород: Карпати, 2008. – 248 с.
12. Тюнен фон И. Изолированное государство. - М. : Эконом. жизнь, 1926. - 329с.
13. Челноков И.В., Герасимов Б.И., Быковский В.В. Региональная экономика: организационно-экономический механизм управление ресурсами развития региона: [монография] / Под науч. ред. д-ра эконом. Наук, проф. Б.И.Герасимова / И. В. Челноков, Б. И. Герасимов, В. В. Быковский. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. - 112с.
14. Форрестер Дж. Динамика развития города / Дж.Форрестер [Пер. с англ.]. – М.:Прогресс, 1974. - 288 с.

[Волошина Ю.Я.](mailto:YuliannaVoloshyna@gmail.com), викладач кафедри економіки, менеджменту та маркетингу Ужгородського національного університету, e-mail: YuliannaVoloshyna@gmail.com